

RUSYA'DA ARABİSTİK ÇALIŞMALAR: ARAPÇA-RUSÇA VE RUSÇA-ARAPÇA SÖZLÜKLERİN YAZARLARI*

Luiza ASUKHANOVA**

Öz

Bu makalede 19-20. yüzyıllarda Rus şarkiyatçıların katkısıyla hazırlanan ilk Arapça-Rusça sözlükler ele alınmakta ve Arabistik çalışmalarının gelişimi bağlamında sözlükbilimsel yaklaşımların nasıl şekillendiği incelenmektedir. Avrupa'da Arabistik, Arapların tarihi, kültürü ve dili gibi konuları inceleyen bağımsız bir bilim dalı olarak 16. ve 17. yüzyılların dönüm noktasında ortaya çıkmış ve Avrupa ile Doğu arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin gelişimiyle bağlantılı olmuştur. Rusya'da ise Arabistik alanının oluşumu biraz daha geç gerçekleşmiş ve 19. yüzyılın 1820'li yıllarında başlamıştır. Yeni yönelimdeki Rus şarkiyatçıların karşılaştıkları en önemli konulardan biri 19. yüzyıla kadar mevcut olmayan bir Arapça-Rusça sözlüğün hazırlanmasıydı. Şüphesiz o zamanlarda böyle bir eserin varlığı, Rusya ile Arap doğusu arasındaki entegrasyon bağlarının güçlenmesine katkı sağlayacaktı. Yürütülen çalışma neticesinde önceki kaynaklara dayanan ve mevcut bilgileri genişleten ya da düzelten yazarlar tarafından oluşturulmuş çeşitli sözlüklerin ardışık bir dizilimi tespit edilmiştir. Makale kapsamında A. V. Boldırev (1836), İ. F. Gotvald (1861), V. F. Girgas (1881), P. K. Juze (1903), M. O. Attaya (1913), K. V. Ode-Vasilyeva (1929) ve H. K. Baranov (1940-1946) tarafından hazırlanan sözlükler incelenmekte, ayrıca bu eserler hakkında İ. Yu. Kraçkovskiy'nin değerlendirmelerine yer verilmektedir. Makale, Rusya'daki Arabistik çalışmalarının gelişim sürecini anlamak açısından bu sözlüklerin büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu sözlüklerin incelenmesi, Rus şarkiyatçıların Arap dili ve filolojisine katkılarını daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye imkân tanımakta ve Arap-Rus sözlükçülüğünün tarihsel gelişimine dair yeni bakış açıları sunarak bu alandaki bilimsel birikimi derinleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca makalede Rusya'da Arabistik alanının 19. yüzyılın başlarında gelişmeye başladığı ve Arapça-Rusça sözlük eksikliğinin, Rus şarkiyatçıların karşılaştığı temel sorunlardan biri olduğu belirtilmektedir. Böyle bir sözlüğün hazırlanmasının, Rusya ile Arap dünyası arasındaki bilimsel ve kültürel entegrasyonu güçlendirmede önemli bir rol oynayacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arabistik, şarkiyatçılık, leksikografi, Arapça-Rusça sözlük, Rusça-Arapça sözlük.

* Tezden üretilmiş makale / Article from thesis.

Bu makale, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şarkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programında Prof. Dr. Yusuf ÖZ danışmanlığında Luiza ASUKHANOVA tarafından "Rusya'da Arap dili, edebiyatı ve kültürünün dünü bugün" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şarkiyat Araştırmaları, e-posta: luiza.asukhanova@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0002-4835-0993>

ARABIC STUDIES IN RUSSIA: AUTHORS OF ARABIC-RUSSIAN AND RUSSIAN-ARABIC DICTIONARIES

Abstract

This article examines the first Arabic-Russian dictionaries compiled with the contributions of Russian Orientalists in the 19th and 20th centuries and explores how lexicographical approaches evolved in the context of the development of Arabic Studies. In Europe, Arabic Studies emerged as an independent discipline at the turn of the 16th and 17th centuries, focusing on the history, culture, and language of the Arabs, and was closely linked to the expansion of commercial and diplomatic relations between Europe and the East. In Russia, however, the formation of this field occurred later, beginning in the 1820s. One of the major challenges faced by Russian Orientalists in this new stage was the absence of an Arabic-Russian dictionary until the 19th century. Undoubtedly, the existence of such a work at that time would have contributed to strengthening the integrative ties between Russia and the Arab East. As a result of this study, a sequential arrangement of various dictionaries has been identified, compiled by authors who relied on previous sources while expanding or refining existing knowledge. The article examines dictionaries compiled by A. V. Boldyrev (1836), I. F. Gotwald (1861), V. F. Girgas (1881), P. K. Juze (1903), M. O. Attaya (1913), K. V. Ode-Vasilyeva (1929), and H. K. Baranov (1940–1946), while also incorporating I. Yu. Krachkovsky's evaluations of these works. The study demonstrates the significant role of these dictionaries in understanding the development of Arabic Studies in Russia. Additionally, the analysis of these dictionaries provides a more comprehensive assessment of Russian Orientalists' contributions to Arabic language and philology, offering new perspectives on the historical development of Arabic-Russian lexicography and deepening scholarly knowledge in this field. The article also highlights that Arabic Studies began to develop in Russia in the early 19th century and that the lack of an Arabic-Russian dictionary was one of the key challenges faced by Russian Orientalists. It underscores the crucial role that compiling such a dictionary would have played in strengthening scientific and cultural integration between Russia and the Arab world.

Keywords: Arabic studies, orientalism, lexicography, Arabic-Russian dictionary, Russian-Arabic-dictionary.

Giriş

Rusya ile Arap dünyası arasındaki ilişkiler, tarihsel süreçte siyasi, ticari ve kültürel etkileşimler çerçevesinde şekillenmiştir. Rusya ile Arap dünyası arasındaki ilk temaslar, I. Abbasi döneminde, Bağdatlı tüccarların ticaret amacıyla Rus topraklarına yaptıkları seyahatlerle başlamıştır. Benzer şekilde, Kudüs'e hac yolculuğuna çıkan Rus Hristiyanlar, Arap topraklarında edindikleri izlenimleri seyahatnamelerinde kaleme almışlardır. Bu tür anlatılar arasında en dikkat çekici olanlardan biri, 1106-1108 yılları arasında seyahat eden Papaz Daniel'e aittir. Onun kaleme aldığı seyahatname, 1113 yılında Rusça olarak yazılmış ve daha sonra Fransızcaya çevrilmiştir (el-'Akîkî, 1964, s. 51).

Ancak doğrudan diplomatik ilişkiler, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda yoğunlaşmıştır. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve İran ile olan etkileşimleri, Arap dünyasıyla daha fazla temas kurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu bağlamda Arap diline hâkim olmak, diplomatik müzakereler, ticaret anlaşmaları ve bölgesel çıkarların korunması açısından büyük önem taşımıştır.

Arap dili ve kültürüne olan akademik ilgi 19. yüzyılın başlarında sistematik bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Moskova ve Sankt-Peterburg'daki akademik kurumlarda Arap dili eğitimi verilmeye başlanmış, ilk Arapça-Rusça sözlüklerin hazırlanması gündeme gelmiştir. Bir milletin dilini bilmeden onunla tam anlamıyla iletişim kurmak mümkün değildir. Bu ifade o dönemde yapılan çalışmaların temel motivasyonunu özetlemektedir. Rus şarkiyatçıların temel amacı Arap diline dair güvenilir kaynaklar oluşturarak bu alandaki bilimsel bilgi birikimini artırmaktır. Dil öğreniminde önemli rol oynayan sözlüklerin oluşturulması da ihmal edilmemiştir. Bu bağlamda, sözlükbilim çalışmaları yalnızca dil öğretimi açısından değil, kültürel ve diplomatik bağların güçlendirilmesi açısından da kritik bir rol oynamaktadır.

Rus-Arap ilişkilerinin güçlenmesine rağmen 19. yüzyıla kadar kapsamlı bir Arapça-Rusça sözlük mevcut değildi. Bu döneme kadar yalnızca bazı üniversiteler ve eğitim kurumları bünyesinde, genellikle öğrenci ve araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kapsamı sınırlı sözlük çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu girişimler geniş çapta erişilebilir olmaktan uzak olup genellikle el yazması veya kısıtlı basımlarla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Arapça ve Rusça arasında sistematik bir sözlükbilim geleneğinin oluşması ancak 19. yüzyılda yapılan daha kapsamlı ve akademik çalışmalarla mümkün olmuştur.

Leningrad Doğu Enstitüsü'ne ait yayınlara eklenen kısmi sözlükler ise yalnızca bu yayınlarda yer alan belirli materyalleri hedef alarak, tüm çağdaş dilsel zenginliği kapsamlı bir şekilde yansıtamamaktaydı (Kostyukov, 2014, s. 46).

19. yüzyılda Rus şarkiyatçıları tarafından bir sözlük oluşturma amacıyla birkaç girişim yapılmıştır. İlk sözlük çalışması, Aleksey Vasilyeviç Boldırev (1780-1842) tarafından 1836 yılında yayımlanan *Slovar k Novoy Arabskoy Hrestomatii i Kratkaya Arabskaya Grammatika* (Yeni Arapça Ders Kitabının Sözlüğü ve Kısa Arap Dilbilgisi) olmuştur.

A. V. Boldırev

Moskova Üniversitesi'nde profesör ve rektör olarak görev yapan Boldırev, Farsça ve Arapça dillerini incelemiş ve çeşitli çeviri makaleler yayımlamıştır. Bununla birlikte özellikle pratik nitelikteki çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda *Arabskaya Hrestomatiya* (Arapça Sözlüğü, Moskova, 1824) ve *Novaya Arabskaya Hrestomatiya* (Yeni Arapça Sözlüğü, Moskova, 1832) eserleri öne çıkmaktadır. Söz konusu eserlerin ardından yayımlanan *Slovar k Novoy Arabskoy Hrestomatii i Kratkaya Arabskaya Grammatika* (Yeni Arapça Ders Kitabının Sözlüğü ve Kısa Arap Dilbilgisi) adlı çalışmada sözlük bölümü yaklaşık 200 sayfadan oluşmaktadır (Sedankina, 2022, s. 135).

Bu sözlük 40 yıl boyunca Rusya İmparatorluğu'nda Arapça için temel bir kaynak olarak hizmet etmiştir. Rus Arabisti İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy'nin (1883-1951) görüşüne göre, kendisinin ve bizim incelediğimiz sonraki eserlerin eleştirel analizine dayanarak, söz konusu sözlük yalnızca Arapça ders kitabı materyaliyle sınırlı kalmış ve her zaman ayrıntılar konusunda titizlik göstermemiştir (Kraçkovskiy, 1950, s. 79). Ne yazık ki bu sözlüğü tespit edemedik, ancak 80 dijitalleştirilmiş sayfadan oluşan ders kitabının, Rusya'nın Ulusal Elektronik Kütüphane'sinin web sitesinde mevcut olduğunu belirledik.¹ Bu kitap, Arap halk bilgeliklerini içeren bir derleme niteliğindedir. Aşağıda birkaç alıntıya yer verelim: “Sabırsız fakir, yağı olmayan kandile benzer”, “Bilgisi olmayan âlim, yağmursuz buluta benzer”, “Hayâsız kadın, tuzsuz yemeğe benzer.” Görüldüğü üzere bu özdeyişler felsefi bir karakter taşımakta ve ahlaki içerik barındırmaktadır.

Bu ders kitabını değerlendiren Kraçkovskiy, Boldırev'in o dönemin Arabistik araştırmalarındaki en son gelişmelere dayanan ilk ders kitabını hazırladığını ve bu nedenle

¹ Nauçnaya elektronnaya biblioteka. *Arabskaya hrestomatiya*. Erişim adresi: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/arabskaya-hristomatiya>

tüm Rusya İmparatorluğu'nda oldukça rağbet gördüğünü belirtmiştir (Kraçkovskiy, 1950, s. 80). Ayrıca Boldrev sadece Arapça eğitimi vermekle kalmamış, aynı zamanda Yahudi ve Arap halklarının tarihi ve dini üzerine dersler vermiş ve Eski ile Yeni Ahit'in bazı bölümlerine açıklamalar getirmiştir (Starikov, 1960, s. 153). Rus şarkiyatçısı Aleksey Arkadyeviç Starikov'un (1892-1962) belirttiği gibi, Moskova Şarkiyat Okulu'nun kurucularından, Moskova Üniversitesi'nin profesörü ve rektörü olan Boldrev 18. ve 19. yüzyılların başlarında öğrencilerine Kur'an dilini öğrenme fırsatı sunan az sayıdaki akademisyenden biriydi (Starikov, s. 148). Ondan önce ise Arapça, daha çok Aristoteles'in Orta Çağ şerhlerinin dili olarak görülmekteydi. Her ne kadar sözlük içeriği itibarıyla yalnızca kısıtlı bilgiler ile sınırlı olsa da türünün ilk örneği olması ve yaklaşık 40 yıl boyunca alanında tek kaynak olarak kalması açısından önemli bir yere sahiptir.

İ. F. Gotvald

1861 yılında, Kazan Üniversitesi'nde Arap ve Fars dilleri profesörü olan İosif Fyodoroviç Gotvald (1813-1897), Kazan Üniversitesi Bilimsel Yayınları'nda *Opıt Arabsko-russkogo Yazıka na Koran, Sem Moallakat i Stihotvoreniya İmrulkeysa* (Kur'an, Muallakat ve İmrul-Kays'ın Şiirlerine Dayalı Arapça-Rusça Sözlük) adlı çalışmasını yayımlamıştır. Gotvald'ın sözlüğü 507 sayfadan oluşmaktadır. Rus Arabisti Kraçkovskiy'e (1883-1951) göre bu eser içerdiği söz varlığının doğruluğu açısından Boldrev'in sözlüğünü aşmakla birlikte kapsam açısından ona kıyasla daha sınırlı kalmıştır (Kraçkovskiy, 2006, s. 10). Genel olarak Kur'an-ı Kerim ve Arap şiirlerine dayandığı için dar bir alanı kapsamıştır (Sarına, 2007, s. 10). Bu sözlüğün dijitalleştirilmiş versiyonuna da Rusya'nın Ulusal Elektronik Kütüphane'sinin web sitesinde ulaşılabilir.² Kraçkovskiy, bu eser yalnızca Kur'an-ı Kerim'in söz varlığını ve bazı eski Arap şiiri metinlerini kapsamadığı için bu durumu onun en büyük dezavantajı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Kraçkovskiy'nin görüşüne göre, Gotvald'ın sözlüğü daha o dönemde tamamen eskimiş kabul edilmekteydi ve bu nedenle zamanla sonraki bir araştırmacının eseriyle değiştirilmiştir (Kraçkovskiy, s. 11).

Ancak Arap-Rus sözlüklerinin oluşum sürecine dair araştırmamız açısından söz konusu eksiklik aslında bir avantaj olarak değerlendirilmelidir. Zira bu sözlük yalnızca belirli bir dönemin dil kullanımını yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in söz varlığını içermektedir. Bu yönüyle ilahiyat araştırmalarında ve İslami metinlerin

² Nauçnaya elektronnoy biblioteka. *Opıt arabsko-russkogo slovaryä*. Erişim adresi: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_004425865?page=1&rotate=0&theme=white

çevirisini analiz etmek açısından değerli bir kaynaktır. Bunun temel nedeni Kur'an'ın tarih boyunca değişmeden korunmuş olması ve metnin orijinalliğinin hiçbir şekilde bozulmamış olmasıdır. Kur'an'ın dilsel yapısı ve içeriğinin sabit kalması, bu tür sözlükleri yalnızca tarihsel ve filolojik çalışmalar için değil, aynı zamanda İslami bilimlerde kullanılan terimlerin anlamlarını doğru bir şekilde belirlemek için de vazgeçilmez bir kaynak hâline getirmektedir. Dolayısıyla bu tür sözlüklerin eksiklik olarak değerlendirilebilecek sınırlılıkları aslında belirli araştırma bağlamlarında büyük bir avantaj sağlamakta ve özellikle ilahiyatçılar için bilimsel çalışmalarında güvenilir bir temel oluşturmaktadır.

V. F. Girgas

Üçüncü çalışmanın yazarı *Slovar k Arabskoy Hrestomatii i Koranu* (Arapça ve Kur'an Sözlüğü, Kazan, 1881) adlı eseri kaleme alan Arap dili ve edebiyatı doktoru Vladimir Fyodoroviç Girgas'tır (1835-1887). Suriye ve Mısır'da üç yıl süren bilimsel bir araştırma görevi gerçekleştiren Girgas, yaşadığı dönemin Arapçasının inceliklerine son derece hâkim bir bilim insanıydı (Kraçkovskiy, 2006, s. 10). Onun esas çalışması klasik Arapça metinler temelinde hazırlanmış, özellikle de İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an ve hadislerden yararlanılarak oluşturulmuş bir Arapça-Rusça sözlüktür. Eserin en önemli niteliklerinden biri sıklıkla zıt ve eş anlamlı kelimelere yer verilmesi, ayrıca Arapça metin ve ayet çevirilerinin yapılmış olmasıdır. Profesörün sözlüğü, edebi metinlerin incelenmesi için sağlam bir kaynak niteliği taşımış ve dilin küçük ayrıntılarını özenle ele almasıyla dikkat çekmiştir. Girgas'ın sözlüğü yerli Arabistik araştırmacılara Müslümanların manevi yaşamının farklı yönlerini, onların entelektüel ve kültürel mirasını yansıtan orijinal Arapça erişim imkânı sağlamıştır. Sözlüğün imgelerle zenginleştirilmiş Rus dili ve özgün kelime hazinesi, Arap-İslam dünyasının manevi mirasının ve genel kültürünün daha derin ve somut bir şekilde kavranmasına katkıda bulunmuştur (Prozrov, 2006, s. 3). Bu şarkiyatçıya ait çalışmanın önemini kanıtlayan bir başka unsur ise sözlüğün 21. yüzyılın başında yeniden yayımlanmış olmasıdır (Girgas, 2006).

Kraçkovskiy, Girgas'ın sözlüğünü yüksek bir takdirle değerlendirerek, onu kendi dönemi için kusursuz ve günümüzde dahi değerini yitirmemiş bir eser ve Müslüman edebi anıtlarının incelenmesine yönelik titizlikle hazırlanmış sağlam bir kaynak olarak nitelendirmiştir (Prozrov, 2006, s. 3). Bu benzersiz sözlük, birçok nesil Arabist için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Ancak yayımlandığı andan itibaren hızla nadir eser hâline gelmiştir. Girgas'ın sözlüğünün tıpkıbasımının yeniden yayımlanması konusu geçmişte defalarca gündeme gelmiş, ancak o dönemde mevcut nüshaların durumu ve teknik

imkânların yetersizliği, kabul edilebilir bir baskı kalitesine ulaşılmasını engellemiştir. Böylece o dönemin koşulları nedeniyle yeniden basımı mümkün olmamıştır.

Sözlük, yüksek talep görmesi nedeniyle 2006 yılında Moskova, Sankt-Petersburg ve Kazan'da eş zamanlı olarak yayımlanmış ve kısa sürede tükenmiştir. Günümüzde yalnızca bir tıpkıbasım oluşturmakla kalmayıp metin üzerinde belirli düzeltmeler yapmaya olanak tanıyan teknik imkânlar mevcuttur. Öncelikle sözlüğün yeni baskısında eksik bölümler tamamlanmış, bizzat kendi zamanında Girgas tarafından sonradan belirtilen dizgi hataları göz önünde bulundurularak düzeltilmiştir. Ayrıca matbaa harflerinin ve dizgi sisteminin yetersizliğinden kaynaklanan yazım hataları ve baskı kusurları da tespit edilerek giderilmiştir (Sedankina, 2022, s. 137). Maalesef günümüzde eserin hatta tıpkıbasım nüshalarına dahi ulaşmak son derece güçtür. Bu eserin dijitalleştirilmiş versiyonu Doğu Elyazmaları Enstitüsü'nün web sitesinde,³ 2010 yılı basımı ise Rusya Devlet Gençlik Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Rusça-Arapça ve Arapça-Rusça sözlüklerin hazırlanmasını amaçlayan ve Arap dünyasından gelen bir dizi şarkiyatçıya da değinmek yerinde olacaktır. Bu bilim insanları özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde sayıları oldukça fazla olan ve Rusya'da eğitim gören Arap öğrenciler için Rusça öğrenme sürecini kolaylaştırmayı hedeflemişlerdir (Kraçkovskiy, 2006, s. 11). Söz konusu araştırmacıların tamamı 1882-1914 yılları arasında faaliyet gösteren İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıydı (Ode-Vasilyeva, 1964, s. 173). Bu cemiyet, Rus-Arap kültürel ilişkilerinin sağlam temellerini atan bir kuruluş olarak öne çıkmaktadır. Avrupa'daki misyoner kuruluşlarının İslam'ı eleştirme ve Arap Müslümanlarını Hristiyanlaştırma amacına karşın, Filistin Cemiyeti, Arap Hristiyanları kendi halklarının şanlı geçmişi, İslam'ın ortaya çıkış dönemi ve halifelik tarihi ile tanıştırmaya çalışmıştır (Ode-Vasilyeva, s. 175). Çağdaş Rus şarkiyatçısı Svetlana Alekseyevna Kirillina'nın (1954) da belirttiği gibi Rusya'daki Araplar, devrim öncesi dönemde yalnızca ulusal eğitim sisteminin oluşumuna katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda Rusya ile Arap dünyası arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin gelişimini de her anlamda desteklemişlerdir (Kirillina, 2008, s. 146).

F. İ. Kelzi

³ Institut vostočnıh rukopisey. *Arabsko-russkiy slovar k Koranu i hadisam*. Erişim adresi: http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_publications&Itemid=75&pub=894

Halep doğumlu Fedor İliç Kelzi (1819-1912) Sankt Peterburg İmparatorluk Üniversitesi'nin (şimdiki Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi) Doğu Dilleri Fakültesi'nde ilk Arap dili öğretmeni olarak 1863 yılında kaleme aldığı *Russko-Arabskiye Obşçestvenniye Razgovori* (Rusça-Arapça Konuşmaları) ile Arapça-Rusça sözlük çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur (Veselovskiy, 1896, s. 306). Gerçek ismi olan Abdallah Kelzi (عبد الله كلزي) ailesi, günümüz Türkiye'sinin güneydoğusunda yer alan Kilis şehrinden gelmektedir (Serikov ve Kaşaf, 2023, s. 539). I. Dünya Savaşı'na kadar Türk, Arap ve Ermeni nüfusun bir arada yaşadığı bu yerleşim bölgesi, Halep vilayetinin bir parçasıydı. Kelzi, 1819 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Onun biyografisini kaleme alan Grigoriy Grigoryeviç Gulbin (1892–1941) ailesini Araplaşmış Katolik Ermeniler olarak tanımlamaktadır (Gulbin, 2007, s. 613-614). 1837 yılında Rusya'ya göç eden Kelzi hakkında Afangel Yefimoviç Krımskiy (1871–1942) şu bilgiyi vermektedir: “Memleketinde, Halep'te, ona Abdallah Kelzi denilirdi ve her ne kadar Abdallah ismi aslında Theodoulos (Yunancada Tanrı'nın kulu demektir) anlamına gelse de Rusya'da bu ismi daha yaygın bir biçimde Fedor (Rusçada Tanrı'nın kulu anlamına gelmektedir) olarak değiştirdi ve böylece Fedor İvanoviç Kelzi adını aldı” (Krımskiy, 1971, s. 794). Kelzi, Rusya'da bir süre özel Arapça dersleri vererek geçimini sağlamış, ardından Sankt-Peterburg İmparatorluk Üniversitesi'nde Arap ve Türk Dilleri Kürsüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır (Serikov ve Kaşaf, s. 540).

Kelzi'nin *Russko-Arabskiye Obşçestvenniye Razgovori* adlı eseri, iki bölümden oluşan 142 sayfalık bir derlemedir. Birinci bölüm (s. 1–56), tematik olarak düzenlenmiş 26 kelime listesi ve alıştırma cümleleri olarak adlandırılan ifadeleri içermektedir. İkinci bölüm (s. 60–107) ise çeşitli konular üzerine yaklaşık birer sayfalık basit diyaloglar ve bir ek kısmından oluşmaktadır. Bu eseri farklı kılan en önemli unsur, ek kısmında İvan Andreyeviç Krılov'un (1769-1844) on fablının Arapça çevirisinin yer almasıdır. *Opıt* (deneme) başlığıyla sunulan bu çeviri toplam 23 sayfadan (s. 109–132) ibarettir. Eserin yayımlandığı tarihten itibaren Kelzi'nin çevirisi, akademik çevrelerde pek ilgi görmemiştir. Bu konuda istisna oluşturan tek isim 1922 yılında kaleme aldığı *Arabskiye Perevodı Basen Krılova* (Krılov'ın Fabllarının Arapça Çevirileri) başlıklı makalesinde esere bir sayfa ayıran akademisyen Kraçkovskiy'dir. Bu Rus bilim insanı, çalışmada yer alan bazı çeviri hatalarına dikkat çekmiş olsa da esere genel olarak olumlu bir değerlendirme yapmıştır (Kraçkovskiy, 1922, s. 6). Bununla birlikte, çeviriyi ayrıntılı bir şekilde incelememiştir;

zira çevirmenin amacı edebi bir eser ortaya koymak değil, dil öğretimine yönelik bir kaynak hazırlamak olmuştur.

Çevirmen ve yabancı diller öğretmeni Kelzi, Krılov'un fabllarındaki değeri, çağdaşlarının, meslektaşlarının, yurttaşlarının ve Arap edebiyatçılarının açıkça fark edemediği bir yerde görmüştür. Bu değer, öğretici fabl türünün bütünlüğünde, Krılov'un metinleri ile bağlamının geniş çapta tanınmasında, o dönemde Rusya'da yaygın olarak kullanılan canlı halk dilinde, kısa diyaloglarda, orijinal fablı hâlinde çevrilmesinde ve en önemlisi, tümünü hem sade hem de edebi Arapça nesirle aktarma fırsatında yatmaktadır. Bu unsurların birleşimi, Arapça ve Türkçe öğretmeni ve Rus İmparatorluğu tebaası Kelzi için isabetli bir yöntem olmuştur.

Böylece Kelzi Arapçanın çeşitli lehçeleri ve klasik metinleri üzerine yaptığı titiz çalışmalarla tanınmıştır. Onun esas eseri, yalnızca kelime anlamlarını sunmakla kalmayıp aynı zamanda terimlerin kullanım bağlamlarını ve tarihsel gelişimlerini de içermektedir. Bu yönüyle Kelzi'nin çalışması hem dilbilim araştırmaları hem de Arapça öğrenimi açısından önemli bir başvuru kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ancak söz konusu çalışmaların tüm önemine rağmen kapsamlı ve tam teşekküllü sözlükler olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Bunun temel sebebi, bu eserlerin içeriğinin yalnızca Kur'an'da veya klasik Arap şiirinde yer alan kelime ve ifadelerle sınırlı olmasıdır.

P. K. Juze

Rusça-Arapça sözlüklerin oluşturulma tarihindeki önemli bir sayfa şüphesiz Arap kökenli Rus şarkiyatçısı Panteylemon Krestoviç Juze'ye (1870-1942) aittir. 19. yüzyılın sonlarında Filistin'den Rusya'ya gelen ve Kazan Ruhban Akademisi'nden mezun olan Juze Rusya'da kalmaya karar vermiş ve İslam tarihi, Arap halkı ve dili üzerine yaptığı değerli araştırmalarla Rus şarkiyatçılığını önemli ölçüde zenginleştirmiştir (Kostyukov, 2014, s. 47).

1890'lı yıllarda Juze Arap ülkeleri ve Rusya için böyle bir yayının aciliyet arz eden bir ihtiyaç olduğunu fark ederek sözlük hazırlama çalışmalarına başlamıştır. Rus Arabisti Juze'ye göre bu ihtiyaç, Rus dilinin Ortadoğu ve Mısır'da tanıtımını sağlama ve aynı zamanda İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti okullarında Rusça öğretmenlerine ve öğrencilere pratik destek sağlama görevleriyle belirlenmişti (Juze, 1903, s. 1). Ancak Kazanlı Arabistin çalışması başlangıçta çizilen sınırlardan çok daha ileriye gitmiştir. Rusya'da ve dünyada ilk kapsamlı Rusça-Arapça sözlük olarak kabul edilen bu eser 20.

yüzyılın ortalarına kadar bu statüsünü korumuş ve alanında ilk ve tek olma niteliğini muhafaza etmiştir.

Kraçkovskiy'e göre söz konusu eser çeviriden ziyade Rus sözvarlığının yorumlanmasına odaklanmaktadır. Zira yazarın sunduğu birçok Rusça kelime anlamı, o dönemde artık arkaizmler ve diyalektizmler hâline gelmişti (Kraçkovskiy, 2006, s. 11). Bu nedenle Kraçkovskiy'in vurguladığı gibi bir araştırmacı için Juze'nin sözlüğünü "tersinden" (yani Rusça-Arapça sözlüğü olarak) kullanırken büyük bir dikkat gösterme zorunluluğu doğmaktadır (Kraçkovskiy, s. 11). Juze'nin sözlüğünde bazı Arapça fiilleri aramak oldukça zordur. Bunun sebebi yalnızca eski imla kurallarının kullanımı değil, aynı zamanda içinde barındırdığı arkaik kelime dağarcığıdır. Aradığımız fiiller farklı bir biçimde yer almakta ya da tamamen eksik bulunmaktadır. Kraçkovskiy'in yorumlarında şu ifadeleri okumaktayız: "Onun döneminde yaygın olan birçok terim ve kelime kısmen kullanım dışı kalmış, kısmen de başka kelimelerle değiştirilmiştir. Bazılarının anlamı değişime uğramış ve yeni anlam katmanları kazanmıştır" (Kraçkovskiy, s. 9).

Sözlük müellifinin Rusça söz varlığına yaptığı vurgu bizi Eski Slavca (Blagova, Tseylin ve Gerodes, 1994) ve Kilise Slavcası (Dyaçenko, 2004) sözlüklerine yönelmeye sevk etmiştir. Bu sözlükler Eski ve Yeni Ahit'in okunması için önerilmektedir. Bunun temel nedeni Rusçanın tarih boyunca birçok kez reforma uğraması ve kelime hazinesinin önemli ölçüde dönüşüme uğramış olmasıdır. Buna karşılık Arapça, Rusçanın aksine, büyük ölçüde değişmeden kalmıştır ve bu durum Rusça söz varlığını bizim için daha az anlaşılır hâle getirmiştir. Bu beklenmedik araştırma yön değişimi iki önemli keşfe yol açmıştır. Birincisi, Kur'an dili üzerine yapılan bir çalışma, İncil dilinin incelenmesine de kapı aralayabilir. Bu durum, İbrahimi kutsal metinlerin yalnızca dilbilimsel bağlarla birbirine bağlı olduğunu düşündürmektedir. İkincisi, Araplara yönelik özel olarak hazırlanmış bir Rusça-Arapça sözlük, Ruslara da kendi ana dillerini daha iyi öğrenme fırsatı sunmaktadır.

Başlangıçta yazar sözlük projesini daha mütevazı bir çalışma olarak tasarlamış ve kısa bir eğitim sözlüğüyle yetinmeyi planlamıştır. Ancak, bu çalışma en üst düzey çevrelerde büyük ilgi görmüş ve daha derinlemesine bir araştırma için maddi destek sağlanmıştır. Kutsal Sinod'un Başsavcısı Konstantin Petroviç Pobedonostsev (1827-1907) bu sözlüğü yüksek bir takdirle değerlendirerek eserin yayınlanması için gerekli mali desteğin sağlanması hususunda II. Nikolay'a müracaatta bulunmuştur. Nihayet gerekli miktar temin edilmiş ve 1903 yılında sözlük yayımlanmıştır (Juze, 1903, s. 1-2).

Juze'nin eseri Kazan Ruhban Akademisi profesörü ve sözlüğün başlıca eleştirmeni Mihail Aleksandroviç Maşanov'un (1852-1924) ifadelerine göre içeriğin kapsamlılığı ve Rusça kelimelerin anlamlarının Arapçaya doğru bir şekilde aktarılması bakımından öne çıkan iki ciltlik bir yayındı (Maşanov, 1908, s. 254). Maşanov, sözlüğün şu özelliklerini özellikle vurgulamıştır:

- Almanca-Arapça ve Fransızca-Arapça sözlüklerde sıkça görülen, artık Arapçada kullanılmayan eski ve nadir kelimelerin bu çalışmada bulunmaması,
- Rusça kelimelerin, Arapçada anlam karşılıklarının titizlikle seçilerek doğru bir şekilde aktarılması,
- Rus atasözleri ve deyimlerinin sözlüğe dahil edilmesi ve yazarın bu ifadeleri "eşdeğer Arapça atasözleri ve deyimlerle" ustalıkla aktarması,
- Rusça kelimelerin yalnızca edebi Arapçaya değil, aynı zamanda günlük konuşma diline de çevrilmesi, bu sayede sözlüğün düşük eğitim seviyesine sahip Araplar arasında da yaygınlaşmasını sağlamaya yönelik bir hedefin olması,
- Teknik ilerlemelerle birlikte toplumda ortaya çıkan yeni kelimelere sözlükte yer verilmesi,
- Yazarın, Arap dilbilgisine uygun olmakla birlikte, Rusça kelimelerin anlamlarını en iyi şekilde yansıtan neolojizmleri kendi inisiyatifiyle sözlüğe dâhil etmesi (Maşanov, 255-257).

Bu nitelikler Juze'nin eserini dönemin diğer sözlüklerinden ayırarak özgün ve kapsamlı bir çalışma hâline getirmiştir. Ayrıca Arapça-Rusça sözlüklerin oluşum sürecini inceleyen Rus şarkiyatçısı Mihail Aleksandroviç Kostyukov Juze'nin sözlüğünün önemine de dikkat çekmektedir. Ona göre Juze'nin Rusça-Arapça sözlüğü gerçekten büyük bir öneme sahiptir; zira 20. yüzyılın ortalarına kadar bu türdeki tek kaynak olarak kalmıştır (Kostyukov, 2014, s. 48).

20. yüzyılın 1920'li yıllarından itibaren hayatının sonuna dek Juze bilimsel ve teknik ilerlemeler sonucunda dile giren yeni kelime ve terimleri içeren kapsamlı bir Rusça-Arapça sözlük hazırlama üzerinde çalışmıştır. Ancak bu büyük projeyi tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Sağlık sorunları ve özellikle 1930'lu yıllarda yaşadığı bir dizi stresli olay Arabistin çalışmalarını tamamlamasına engel olmuştur (Kostyukov, 2014, s. 48). Buna rağmen Juze bilimsel terminolojiyi sistematik bir düzene oturtma konusunda kayda değer

bir çaba harcamıştır. Bu çalışmaların bir sonucu olarak yeni terminolojiye odaklanan küçük çaplı bir Rusça-Arapça sözlük yayımlanmıştır. Sözlükte Batı'da yayımlanan benzer eserlerde yer almayan ekonomi, tıp, biyoloji, teknik bilimler ve mühendislik alanlarındaki terimlere yer verilmiştir (Juze, 1930, s. 7-10). Ancak modern çağın ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verebilecek bir sözlüğün hazırlanması ve yayımlanması görevi daha sonra başka bir bilim insanı olan Harlampiy Karpoviç Baranov (1892-1980) tarafından üstlenilmiştir. Bu araştırmacı makalenin ilerleyen kısmında ayrıntılı olarak incelenecektir.

M. O. Attaya

Girgas'ın sözlüğüne dayanan ikinci büyük Arapça-Rusça sözlüğün müellifi Şam kökenli bir Suriyeli Arap Mihail Osipoviç Attaya (1852–1924) olmuştur. Attaya, 1851 yılında Şam'da Ortodoks Arap bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Kırmıskiy, 1975, s.9). Kaderin bir cilvesiyle 1873 yılında Attaya Rusya'ya gelmiştir. Avrupa tarzında kapsamlı bir eğitim almamış olmasına rağmen, Arapçaya son derece hâkim olup, birkaç yıl içinde Rusçayı da iyi derecede öğrenmiştir (Smirnova, 2016, s. 188). Rusya'daki ilk çalışma yıllarından itibaren, çalışkan ve sorumluluk sahibi bir çalışan olarak öne çıkmış, özellikle Arapça eğitime önemli katkılar sunmuştur (Smirnova, s. 189). Filoloji alanındaki belirli bilgi birikimi ve pedagojik deneyimi, onun 1870'lerin ortalarında eğitim materyalleri hazırlamaya başlamasına imkân tanımıştır. Böylece Attaya'nın Arapça dersleri için hazırladığı ders kitabı ortaya çıkmış ve 1877 yılında Lazarev Enstitüsü Yönetimi tarafından taş baskı yöntemiyle çoğaltılmasına izin verilmiştir (Kraçkovskiy, 1950, s. 163). Her ne kadar M. O. Attaya'nın ders kitapları her zaman filoloji biliminin seviyesinde olmasa da Rusya'daki eğitim kurumlarında Arapça öğretimi açısından önemli bir didaktik değere sahipti (Kraçkovskiy, s. 164). Onun hazırladığı *Praktičeskoye Rukovodstvo k İzuçeniyu Arabskogo Yazıka, Arabskaya Metrika ve Hrestomatiya po Arabskoy Literature* (Arapça Öğrenimi için Pratik Kılavuz, Arap Metriği ve Arap Edebiyatına dair Ders Kitabı) edebi Arapçanın temel dilbilgisi ve söz varlığını öğrenmek için değerli bir kaynak olmanın yanı sıra Arap doğusunun kültürel ve günlük yaşamına dair genel bir bakış sunmaktaydı.

Lazarev Enstitüsü'nde Arapça dersleri vermesinin yanı sıra Attaya'ya 1879 yılında Müslüman Doğu dilleri ve edebiyatlarının öğretimi açısından büyük önem taşıyan Doğu hat sanatını öğretme görevi de verilmiştir. 1883 yılında Attaya Lazarev Enstitüsü'ndeki diğer öğretim üyeleriyle birlikte öğrencilerin Arap yazısının temel hat türleriyle tanışma fırsatını sunan özel bir kaligrafi eğitim programı hazırlamıştır. Daha sonra Doğu hat sanatı

eğitimindeki başarıları 1882 yılında Moskova ve 1900 yılında Paris sergilerinde resmî olarak takdir edilmiştir (Baziyats, 1973, s. 101).

O dönemde mevcut Arapça-Rusça sözlüklerin neredeyse tamamen tükenmiş olması nedeniyle Attaya sözlüğünü genişletmeye karar vererek temeline tamamen nadir eser hâline gelen Boldirev, Gotvald ve Girgas'ın sözlüklerindeki leksik unsurları almıştır. Bazı Arabistler Attaya'yı sözlüğünün büyük ölçüde Girgas'ın eserinin bir uyarlaması olduğu gerekçesiyle eleştirmiş olsa da birçok bilim insanı kendi eserlerini oluştururken mevcut sözlükleri temel alarak bunları eklemeler ve düzeltmelerle geliştirmektedir. Rus Arabistiğine önemli bir katkı olarak Attaya'nın sözlüğüne sadece ana dili Arapça olan birinin tam anlamıyla hâkim olabileceği yeni edebî, kilise ve günlük dildeki Arapça metinlerden alınmış kelimeler dâhil edilmiştir (Attaya, 1913). Sözlük 1913 yılında yayımlanmış olup öğrenci eğitimine önemli bir pratik değer katmıştır.

Bir dilbilimci ve şarkiyatçı olarak tanınan Attaya'nın bu eseri Kraçkovskiy tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Kraçkovskiy sözlükte orijinal metnin özensiz çevirisine açıkça işaret eden bir dizi yanlış anlamının yanı sıra Girgas'ın sözlüğünün tahrif edilmesi, çok sayıda bulunan yazım hataları ve bunların hem Rusça hem de Arapça bölümlerde yer alması gibi ciddi eksiklikleri tespit etmiştir (Kraçkovskiy, 1915, s. 214-217). Hatta bu hatalardan bazılarının kelimelerin anlamını tamamen bozduğunu belirtmiştir (Kraçkovskiy, s. 219). Kraçkovskiy sözlüğün eleştirisini şu şekilde tamamlamaktadır: “Ne yazık ki Attaya'nın sözlüğünün neredeyse tek avantajı Rusça dilinde başka Arapça sözlüklerin bulunmamasıdır” (Kraçkovskiy, s. 244). Öte yandan Krımskiy, Attaya'nın sözlüğünün yayımlanmasını ısrarla tavsiye etmiş ve bu eserin yalnızca Lazarev Enstitüsü'nün değil genel olarak Rus bilim dünyası ve toplumu için de büyük bir gereklilik olduğunu belirtmiştir (Baziyants, 1973, s. 117). Krımskiy, Attaya'nın sözlüğünü içerdiği pek çok hata ve eksikliğe rağmen önemli bir çalışma olarak değerlendirmiştir (Smirnova, 2016, s. 190).

K. V. Ode-Vasilyeva

Şarkiyatçılar ve Arabistler arasında dikkat çeken diğer bir isim Filistinli Nasıra doğumlu Ode-Vasilyeva Klavdiya Viktorovna (1892–1965) olmuştur. Ode-Vasilyeva, kaderin bir cilvesi olarak Rusya'ya gelmiş ve burası onun ikinci vatanı olmuştur (Ode-Vasilyeva, 1964, s. 176). İlk kadın profesör olarak 1926 yılında *Naçalnaya Arabskaya Hresomatiya* (Başlangıç Seviyesi için Arapça Ders Kitabı) ve ona eşlik eden küçük bir

sözlük kaleme almıştır (Ode-Vasilyeva, 1926). Kraçkovskiy’in ifadesiyle bu sözlük kusurlardan tamamen arınmış olmamakla birlikte modern edebî Arapça için özel bir sözlük oluşturma yönündeki ilk girişim niteliğini taşımaktadır (Kraçkovskiy, 2006, s. 11). Ayrıca söz konusu eser yalnızca bir ders kitabı ile sınırlı kalmayan daha kapsamlı bir sözlüğün hazırlanması için bir referans kaynağı olarak değerlendirilme potansiyeline sahiptir.

Çalışmamız açısından Ode-Vasilyeva’nın iki makalesi özel bir önem taşımaktadır. Bu makalelerden ilki, Arap bir kız çocuğunun Rus doğubilimi alanındaki akademik serüvenini takip etmeye imkân tanırken (Ode-Vasilyeva, 1964, s. 176), ikincisi, Nasıralı bir akademisyenin, Arap edebiyatının korunması ve geliştirilmesine büyük önem atfeden ve Arapları bu mirasa sahip çıkmaya çağıran Kraçkovskiy’ye bakışını ortaya koymaktadır (Ode-Vasilyeva, 1956, s. 134-136). Kraçkovskiy, Ode-Vasilyeva tarafından yalnızca Arap edebiyatına değil, sanatın ve toplumsal-siyasal hayatın tüm alanlarındaki Arap başarılarının da içten bir dostu, destekleyicisi ve tanıtıcısı olarak nitelendirilmektedir.

Ode-Vasilyeva’nın akademik yolu şaşırtıcı bir şekilde Baranov’un çalışmalarıyla da kesişmiştir. İkisinin portreleri, yalnızca aynı yıl 1892’de doğmuş olmaları nedeniyle değil, aynı zamanda Arapça öğretmenliğini büyük bir değer, kendilerini anlamlı bir işe adanma fırsatı olarak görmeleri sebebiyle Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nün Yakın ve Orta Doğu Dilleri Kürsüsü’nde duvarda her zaman yan yana asılı durmaktadır (Uspenskaya, 2018, s. 19).

H. K. Baranov

Arapça-Rusça sözlüklerin ortaya çıkış sürecindeki bir diğer önemli sayfa dünya çapında tanınan seçkin bir Arabist, Moskova’daki Arabistik Okulu’nun kurucusu ve önde gelen şarkiyatçılarından biri olan Harlampiy Karpoviç Baranov’un (1892-1980) çalışmalarına dayanmaktadır. Uzun yıllar süren akademik ve pedagojik faaliyetleri boyunca Baranov Arap dili ve edebiyatı alanında büyük değer taşıyan birçok eser kaleme almıştır. Bunlar arasında, Orta Çağ Arap düşünürü el-Câhiz’in *Kitâbü’l-Buhalâ* (Cimriler Kitabı) adlı eserinin çevirisi (1965), *Uçebnik Arabskogo Yazıka* (Arapça Ders Kitabı, 1947), *Arabskaya Hrestomatiya* (Arapça Ders Kitabı, 1937) ve diğer önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Ancak “Rus Arabistiğinin Alfa ve Omegası” (Uspenskaya, 2018, s. 23) Baranov’un hayatının en büyük eseri, “tüm Arabistlere yönelik evrensel ve bağımsız olarak tanımlanan, anıtsal ve türünün tek örneği” (Usmanov, 2012, s. 245) olan *Arabsko-Russkiy Slovar*

(Arapça-Rusça Sözlük) olmuştur. Arabistin çalışması ömür boyu sürmekle beraber en büyük kısmı 1940-1946 yılları arasında hazırlanmıştır. Bu eser günümüzde de çevirmenler, öğretmenler ve öğrenciler için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir. Çağdaş Rus Arabisti Elena Vladimirovna Kuharev'in (1954) değerlendirmesine göre, "Arapça-Rusça sözlükler alanında, hâlâ hem yüksek üsluptan günlük konuşma diline kadar tüm dilsel olguları eşit derecede içeren böylesine kapsamlı ve temel bir sözlük çalışması bulunmamaktadır" (Kuhareva, 2018, s. 92-93).

Sözlüğün ilk baskısına akademisyen Kraçkovskiy tarafından kapsamlı bir önsöz yazılmıştır. Bu önsöz, bazı sonraki baskılarda da yer almaktadır. Kraçkovskiy, önceki sözlükler ve Arap diline dair diğer eserleri analiz ederek, bu çalışmanın bu hacimde temel bir sözlük oluşturma yolunda ilk adım olduğunu ve sadece Rusya'da değil, Avrupa'da da bir boşluğu doldurduğunu belirtmiştir (Kraçkovskiy, 2006, s. 7).

Akademisyen Kraçkovskiy'nin belirttiği gibi şarkiyatçılar çalışmalarında önceki kuşakların eserlerine dayanmış, önceki sözlükleri bir çıkış noktası olarak alarak bunları tamamlamış veya eksikliklerini ve hatalarını düzeltmişlerdir. Bu bağlamda kendini denetleme, ayrıntıları netleştirme ve çapraz kontrol amacıyla Baranov, dönemin mevcut hemen hemen tüm sözlüklerini çeşitli derecelerde incelemiş, bunlar arasında çalışmamızda ele alınmayan klasik dile ait ulusal sözlüklere de yer vermiştir. Özellikle Girgas'ın Kur'an ve hadisler için hazırladığı Arapça-Rusça sözlük, Rusça karşılıkların bulunması sürecinde Baranov tarafından titizlikle incelenmiştir (Kraçkovskiy, 2006, s. 14). Öte yandan Kraçkovskiy'nin görüşüne göre modern edebî Arapça ile klasik Arapça arasındaki kesin sınırları belirlemek son derece zordur. Bunun temel nedeni Modern Arap edebiyatı dili hem klasik hem de halk ağzı kelimelerini bünyesinde barındırarak klasik edebiyat unsurlarıyla zenginleşmesidir (Kraçkovskiy, s. 13).

Baranov'un sözlüğü, tamamen yeni bir yöntem temelinde oluşturulmuş olup sözlük malzemesinin modern döneme ait sayısız edebî kaynaktan, özellikle de basın ve edebî eserlerden seçilmesi esasına dayanmaktadır. Sözlüğün en belirgin özelliği modern Arap edebî dilinde aktif olarak kullanılan tüm kelimeleri tek bir lügat içinde bir araya getirmesidir. Edebî pratiğin sözlük oluşturma temel kaynağı olduğu ilkesini benimseyen Baranov, dünya Arap leksikografisi tarihinde ilk kez modern edebî dil sözlüğü niteliğinde yeni bir sözlük türü ortaya koymuştur (Usmanov, 2012, s. 244-245).

Kaynak toplamaya ve derleme faaliyetine daha öğrencilik yıllarında başlayan Baranov, sözlük üzerine çalışmaya başlarken eserinin temel amaçlarını modern edebî Arapça ile yazılmış orta düzeydeki metinlerin anlaşılmasını sağlayacak bir başvuru kaynağı oluşturmak, hazırlayacağı sözlüğün modern edebî Arapçadan Rusçaya çeviri yaparken bir rehber ve yardımcı eser işlevi görmesini ve Arapçanın genel öğrenilmesine kısmen katkıda bulunarak özellikle dilin leksik ve frazeolojik zenginliğinin ve edebî anlatım becerisinin kavranmasını sağlamak olarak belirlemiştir. Baranov bunların yanı sıra yalnızca sınırlı bir ölçüde Rusça öğrenen Araplar için de belirli bir yardımcı kaynak işlevi görmesini öngörmüştür (Kraçkovskiy, 2006, s. 13).

Baranov'un sözlüğü incelendiğinde şu gözlemlere ve sonuçlara ulaşılmıştır:

- Sözlük hem klasik hem de modern kelime dağarcığını içermekte olup Arapça öğrenen Rusça konuşanlar için hâlâ neredeyse tek tam kapsamlı sözlük olma özelliğini taşımaktadır.

- Sözlüğün yapısı, Orta Çağ Arap dilbilimcileri tarafından geliştirilen kök ilkesine dayanmaktadır. Bu sisteme göre, her kelimenin kökü, birinci babın geçmiş zaman üçüncü tekil eril şahıs fiilinin köküdür ve bu kök, ilgili tüm kelime maddelerinin merkezini oluşturur. Kökler alfabetik sırayla düzenlenmiştir. Böylece, her kelime grubu, yazarın belirlediği kökle ilişkili tüm kelimeleri içerir. Bu yaklaşım, Arapçanın morfolojik ve kelime türetme sistemine son derece uygun olup aynı kökten türeyen kelimelerin bir arada toplanması sayesinde sözlük, dilin leksikoloji ve morfolojisi üzerine yapılacak her türlü araştırma için vazgeçilmez bir araç hâline gelmektedir.

- Sözlük maddelerinde deyimler, kalıplaşmış ifadeler ve standart dil kullanımlarına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin tümü yazarın başvurduğu geniş dil materyalinden, özellikle Arapça süreli yayınlar ve edebi eserlerden derlenmiştir.

- Sözlüğün son bölümünde Arapça coğrafi isimlerin Rusça karşılıklarıyla birlikte listeleri, eril formda olup dişil olan isimler ile istisna olarak hem dişil hem de eril olarak kullanılabilen isimlerin listeleri bulunmaktadır. Sözlüğün bazı baskılarında ayrıca hicri yılların miladi takvime dönüştürme tabloları da mevcuttur.

Sözlüğün ilk baskısı, II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirilmiş olup SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi tarafından 1940-1946 yılları arasında dört cilt hâlinde

yayınlanmıştır. İlk basımından itibaren sözlük, herhangi bir revizyona uğramadan üç kez yeniden basılmıştır (1958, 1962, 1970). Bu süreçte Arap dünyasının sosyo-politik yapısında köklü değişimler meydana gelmiş ve birçok Arap ülkesi bağımsızlığını kazanmıştır. Aynı zamanda Arap halklarının ekonomik ve kültürel hayatında da önemli dönüşümler yaşanmış, Arapçaya daha önce hiçbir sözlükte kayıtlı olmayan çok sayıda yeni kelime girmiştir. Bu nedenle Baranov'un sözlüğünün ilk versiyonu, modern Arapçanın leksik yapısını tam anlamıyla yansıtamaz hâle gelmişti. Bu durum karşısında yazar eserini büyük ölçüde genişleterek kapsamını önemli derecede artırmıştır. Sözlüğün beşinci baskısındaki madde başı sayısı iki katına çıkarılmış ve içerdiği kelime ile deyim sayısı 100.000'e ulaşmıştır. Yeni baskının hazırlanmasında yazar, öncelikli olarak Arap basınına, edebi eserlere, ekonomi ve hukuk alanındaki kaynaklara başvurmuştur. Sözlüğün genişletilmesi, özellikle sosyo-politik ve kültürel kelime dağarcığının, bilimsel terminolojinin, deyimsel ifadelerin ve kelimelerin anlam spektrumunun zenginleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir (Baranov, 2006, s. 5). Genel olarak, Baranov'un sözlüğü toplamda 11'den fazla baskı yapmıştır.

Baranov'un sözlüğünün eğitim, çeviri ve akademik çalışmalarda yarım asrı aşkın süredir kullanım pratiği, onun evrenselliğini ve Arabistik alanındaki tüm uzmanlık dalları için bağımsız bir kaynak niteliğinde olduğunu kanıtlamıştır. Sözlük, günümüzde de öğrenciler, akademisyenler, çevirmenler, araştırmacılar ve devlet kurumları ile diğer kuruluşlarda görev yapan Arabistler arasında haklı bir itibara sahiptir.

Prof. Baranov'un Arabistik bilimine yaptığı olağanüstü katkının bir göstergesi olarak 1992 yılında bilim insanının doğumunun 100. yılı anısına Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün Bilim Kurulu tarafından filoloji bilimine katkı sağlayan araştırmacılara verilen "Profesör H. K. Baranov Ödülü" ihdas edilmiştir (Usmanov, 2012, s. 245).

Sonuç

Arap leksikografisi tarihi, yerli şarkiyatçılık alanında iki asırdan fazla bir süreyi kapsamaktadır. Arapça-Rusça sözlüklerin ortaya çıkış tarihi 19. yüzyılın ilk yarısına yani Arabistiğin müstakil bir şarkiyat dalı olarak teşekkül ettiği döneme dayanmaktadır. Bu tür eserlerin gerekliliği, dönemin önde gelen şarkiyat merkezleri olan Moskova ve Kazan'daki bilim insanları (A. V. Boldrev, I. F. Gotvald, V. F. Girgas) tarafından açıkça kabul edilmiştir ve bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak kapsamlı Arapça-Rusça

sözlükler ancak 20. yüzyılda yayımlanabilmiştir. Bu yayın süreci, 20. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında faaliyet gösteren seçkin şarkiyatçılar P. K. Juze ve H. K. Baranov'un verimli akademik çalışmalarıyla doğrudan ilişkilidir.

Arapça-Rusça sözlükler arasında en kapsamlı eser Baranov'un temel çalışmasıdır. Bu sözlük hem klasik hem de modern kelime dağarcığını içermesinin yanı sıra madde başlarında çok sayıda kalıplaşmış ifade ve deyme yer vermesi sayesinde bu konumunu korumaktadır. Baranov'un sözlüğündeki kök ilkesine dayalı düzenleme onun icadı olmasa da çoğu Arapça-Rusça sözlük derleyicisini etkilemiş ve sözlük hazırlamada en yaygın ilke olarak kalmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda 19. ve 20. yüzyıllarda Rus şarkiyatçılarının bilimsel mirasını oluşturan ilk Arapça-Rusça ve Rusça-Arapça sözlükler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu eserleri titizlikle inceleyen akademisyen Kraçkovskiy'nin değerlendirmeleri her bir sözlüğün hem avantajlarını hem de dezavantajlarını ortaya koymuştur. Kraçkovskiy, söz konusu sözlüklerin hazırlanmasında kullanılan yöntemleri, kaynakları ve içeriklerini derinlemesine incelemiştir. Özellikle sözlüklerin kapsamı, dilbilimsel doğruluğu, kelime seçimleri ve tanımların açıklığı gibi kriterler üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirme, sözlüklerin o dönemin dilbilimsel ve kültürel ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verdiğini göstermenin yanı sıra, gelecekteki çalışmalar için de önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Kraçkovskiy büyük bir eleştiri ustası olarak kabul edilmektedir. Bunun bir örneği Baranov'un sözlüğüne yazdığı kapsamlı olumlu eleştiridir. Bu eleştirinin büyük bir kısmı, sözlüğün giriş bölümünde yer almaktadır. Diğer bir örnek ise Attaya'nın sözlüğüne yönelik oldukça sert bir eleştirisidir.

Baranov'un Arapça-Rusça sözlüğü uzun yıllar boyunca şarkiyatçılar, çevirmenler ve araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı olarak kalmıştır. Bu sözlük, Rusya'da Arabistik çalışmalarının gelişiminde önemli bir rol oynamış ve bilimsel, eğitimsel ve pratik amaçlarla yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak dil, özellikle Arapça gibi çok katmanlı ve zengin bir dil söz konusu olduğunda, sürekli değişime açık dinamik bir sistemdir. Günümüzde Baranov'un sözlüğünün güncelliğini kısmen yitirdiği ve ciddi revizyonlara ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir. Sözlükte yer alan birçok kelime ve ifade artık aktif kullanımda değildir. Öte yandan, modern dünyadaki sosyal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler dile yeni terimler kazandırmıştır. Bu nedenle Rus şarkiyatçıları ve dilbilimcileri için bu sözlüğün gözden geçirilmesi ve genişletilmesi güncel ve önemli bir görev olarak ortaya çıkmaktadır.

Böylece tarihsel açıdan şarkiyat çalışmalarında merkezi bir yere sahip olan Baranov'un Arapça-Rusça sözlüğü bugün kapsamlı bir güncelleme gerektirmektedir. Çağdaş Arapça 20. yüzyılın ortalarındaki versiyonundan önemli ölçüde farklılaşmıştır ve bu durum, araştırmacılar, öğrenciler ve çevirmenler için ciddi zorluklar yaratmaktadır. Sözlüğün güncellenmesi, Rus Arabistleri ve dilbilimcileri için temel bir meydan okuma hâline gelmiştir. Ancak kapsamlı bir kelime dağarcığı revizyonu, yeni terimlerin eklenmesi ve eski kelimelerin uyarlanması çağdaş Arabistler ve şarkiyatçılar için temel sorumluluklarından biri hâline gelmektedir.

Günümüz dijital teknolojiler çağında leksikografinin gelecekteki gelişimi açısından en umut verici perspektif kapsamlı elektronik sözlük veri tabanlarının oluşturulması ve bunların wiki teknolojileri kullanılarak sürekli genişletilmesidir. Bu tür projeler halihazırda mevcut olup ayrıca tanınmış sözlükler (örneğin, Baranov'un sözlüğü) temelinde mobil uygulamalar geliştirme pratiği de hızla yaygınlaşmaktadır.

Kaynakça

Attaya, M. O. (1913). *Slovar arabsko-russkiy*. Moskva: Izdana na sredstva početnogo popečitelya Lazarevskogo instituta vostochnikh yazykov knyazya. S. S. Abamelek-Lazareva.

Baziyants, A. P. (1973). *Lazarevskiy institut vostochnih yazykov v istorii oteçestvennogo vostokovedeniya*. Moskva: Nauka.

Baranov, H. K. (2006). Predisloviye k 5-mu izdaniyu. *Bolşoy arabsko-russkiy slovar: v 2 ç. içinde* (s. 5). Moskva: Zhivoy yazık.

Blagova, E., Tseytlin, R. M. ve Gerodes, S. (1994). *Staroslavianskiy slovar (po rukopisyam X–XI vekov)*. (R. M. Tseytlin, R. Veçerki ve E. Blagova, Ed.), Moskva: Russkiy yazık.

Dyaçenko, G. (2004). *Polny tserkovnoslavianskiy slovar*. Moskva: Otçiy Dom.

el-‘Akîkî, N. (1964). *el-Müsteşrikûn*. Kahire: Dâru'l-Ma‘ârif.

Girgas, V. F. (2006). *Slovar k arabskoy hrestomatii i Koranu*. Sankt-Peterburg: Dilya.

Gulbin, G. G. (2007). Biobibliografiçeskiy slovar. I. Yu. Kraçkovskiy, S. A. Frantsuzov, ve N. G. Romanova (Ed.), *Neizvestniye stranitsı oteçestvennogo vostokovedeniya içinde* (vıpusk 3, s. 613-614). Moskva: Voctoçnaya literatura.

İnstitut vostochnih rukopisey. *Arabsko-russkiy slovar k Koranu i hadisam*. Erişim adresi: http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_publications&Itemid=75&pub=8

94

Juze, P. K. (1903). *Polny russko-arabskiy slovar: v 2 çastyah. Çast I. (A-O)*. Kazan.

Juze, P. K. (1930). K voprosu o nauçnoy terminologii u sovremennih arabov. *Izvestiya AzGNIİ*, 1(3), 7-10.

Kelzi, F. (1863). *Russko-arabskie obşçhestvenniye razgovori*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy akademii nauk.

Kirillina, S. A. (2008). Arabskiye uçeniye v Rossii (XIX – naçalo XX stoletiya). Meyer, M. S. (Ed.), *Voshvaleniye: Isaaku Moiseyeviçu Filştinskomu posvyaşçayestsya içinde* (s. 145-165). Moskva: Klyuç.

Kostyukov, M. A. (2014). Izuçeniye arabskogo yazıka v Rossii: Istoriya sozdaniya arabsko-russkih slovarey. *Nayka i sovremennost: sbornik XXX Mezhdunarodnoy naučno-prakticheskoy konferentsii* içinde (s. 46-51). Novosibirsk: Izdatelstvo TsRNS.

Kraçkovskiy, İ. Yu. (1915). Retsenziya na slovar M. O. Attaya [Slovar arabsko-russkiy başlıklı M. O. Attaya kitabın değerlendirmesi, 1913]. *Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva*, tom 22 (s. 209-224). Sankt-Peterburg: Tipografiya İmperatoskoy Akademii Nauk.

Kraçkovskiy, I. Yu. (1922). Arabskiye perevodi basen I. A. Krılova. *Bibliograficheskiye Listı Russkogo Bibliologičeskogo Obşçestva*, 1, 6-8.

Kraçkovskiy, I. Y. (Ed.). (1926). *Naçalnaya arabskaya hrestomatiya*. Leningrad.

Kraçkovskiy, I. Yu. (1950). *Oçerki po istorii russkoy arabistiki*. Moskva, Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR.

Kraçkovskiy, I. Yu. (2006). Iz predisloviya akademika I. Krachkovskogo k 1-mu izdaniyu slovary H. K. Baranova. Baranov, H. K., *Bolshoy arabsko-russkiy slovar: v 2 ç. içinde* (s. 10). Moskva.

Krımskiy, A. E. (1971). *Istoriya novoarabskoy literatury XIX - naç. XX v.* Moskva: Nauka.

Krımskiy, A. E. (1975). *Pisma iz Livana (1896–1898)*. Moskva: Nauka.

Kuhareva, E. V. (2018). Arabsko-russkiy slovar Baranova H. K. kak odin iz istoçnikov arabskoy frazeologii i paremiologii. Ştanov, A. V. (Ed.), *Aktualniye problemy arabskoy filologii: Materialı Vserossiyskoy naučno-praktičeskoy konferentsii, posvyaşçennoy 125-letiyu so dnya rozhdeniya K. K. Baranova i K. V. Ode-Vasilyevoy* içinde (s. 92–93). Moskva: MGIMO-Universitet.

Maşanov, M. A. (1908). Otvz ekstrordinarnogo professora M. A. Mashanova o soçinenii P. K. Juze Polniy russko-arabskiy slovar çasti pervaya i vtoraya [Polniy russko-arabskiy slovar: v 2 çastyah başlıklı P. K. Juze kitabın değerlendirmesi, 1903]. *Pravoslavnyy sobesednik*, Ekim, 254-259.

Nauçnaya elektronnaya biblioteka. *Arabskaya hrestomatiya*. Erişim adresi: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/arabskaya-hristomatiya>

Nauçnaya elektronnaya biblioteka. *Opıt arabsko-russkogo slovary*. Erişim adresi: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_004425865?page=1&rotate=0&theme=white

- Ode-Vasilyeva, K. V. (1926). *Načalnaya arabskaya hrestomatiya*. Kračkovskiy, İ. Yu. (Ed.). Leningrad.
- Ode-Vasilyeva, K. V. (1956). Moi vospominaniya ob akademike I. Yu. Kračkovskom. *Pravoslavnyy Palestinskiy sbornik. Pamyatniki pismennosti i literatury Blizhnego Vostoka*, 2(64–65), 134-136.
- Ode-Vasilyeva, K. V. (1964). Vzgl'yad v proshloe. *Pravoslavnyy Palestinskiy sbornik: Pamyatniki pis'mennosti i literatury Blizhnego Vostoka*, 13(76), 173.
- Prozrov, S. M. ve Romanov, M. G. (2006). Predisloviye k pereizdaniyu. Girgaz, V. F. *Slovar k arabskoj khrestomatii i Koranu* içinde (s. 3). Moskva, Sankt-Peterburg: Dilya.
- Sarina, A. (2007). *Arapça-Rusça ve Rusça-Arapça sözlüklerin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sedankina, T. E. (2022). Mesto naučnogo naslediya rossiyskikh vostokovedov XVIII–XX vekov v sovremennih teologičeskikh issledovaniyah: arabsko-russkiye slovari k Koranu. *Minbar. Islamic Studies*, 15(1), 135-150.
- Serikov, N. I. ve Kaşaf, Ş. R. (2023). Istoriya prepodavaniya vostočnıh yazıkov v Sankt-Peterburgskom universitete v XIX v.: “Russko-arabskiye obščestvenniye razgovori” Abdallaha Kelzi i yego perevodı basen Kırlova. *Minbar. Islamic Studies*, 16(3), 537-561. doi:10.31162/2618-9569-2023-16-3-537-561
- Starikov, A. A. (1960). Vostočnaya filologiya v moskovskom universitete, A. V. Boldrev ve P. Ya. Petrov (Ed.), *Očerki po istorii russkogo vostokovedeniya* içinde (s. 147-165). Sankt-Peterburg: Vostočnaya literatura.
- Smirnova, E. V. (2016). Mihail Osipoviç Attaya i ego vklad v rossiyskoye vostokovedeniye (po dokumentam arhiva Lazarevskogo instituta vostokovıh yazıkov). *Gramota*, 9(71), 187-191.
- Uspenskaya, N. A. (2018). Pamyati H. K. Baranova i K. V. Ode-Vasilyevoy. Ştanov, A. V. (Ed.), *Aktualniye problemy arabskoy filologii. Vserossiyskaya naučno-praktičeskaya konferentsiya k 125-letiyu so dnya rozhdeniya H. K. Baranova i K. V. Ode-Vasilyevoy* içinde (s. 19-21). Moskva: MGIMO-Universitet.
- Usmanov, N. K. (2012). Patriarh rossiyskoy arabistiki. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 3(24), 244-245. doi:10.24833/2071-8160-2012-3-24-244-245

Veselovskiy, N. (1896). *Bibliografičeskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo universiteta za istekşuyu tretyu četvert veka yego suşçestvovaniya (1869-1894)*. Sankt-Peterburg: Tip. i lit. B. M. Volfa.